

Ermenice Bir Arzuhalde Ben Anlatısı

DZOVİNAR DERDERİAN*

Patrikhane

Mukaddes Rûteptpenahi inayetlu Ruhanî aziz Pederimiz¹

Şevketlü Hazretlerinize ve ruhanî meclisinize² acı içindeki şahsımın bedbahtlığını ifade ediyorum ve âli Hazretlerinizden gönlümün acılarına derman bulmanız için arz ediyorum. Ben semerci krikor fukara bendeniz van murahasının kariyesindeki artske kasabasından olup bundan on ay önce evlendim, fakat zevcemın cüzzamlı olduğunu gördüm, iğrenç ve kokulu yaralarla dolu, o derecede ki üstündeki ve ağzındaki mekruh kokudan dolayı onunla konuşmak, hele yaşamak mümkün değildi. binaenaleyh yirmi gün sonra birbirimizden ayrıldık ve böylece evimde yedi ay birbirimizden ayrı yaşadık, [bu süre zarfında zevcemın] şahsının sağlığına kavuşacağını ümit ediyorduk. fakat günden güne onun bulaşıcı hastalığı ilerledi. binaenaleyh bütün komşularımız, özellikle diğer milletten³ olanlar [Müslümanlar]⁴ [hastalığın kendilerine] bulaşacağından korkarak onu evimden bir saat uzak olan köydeki annesinin evine kovdular. bu esnada annesi bana karşı davacı olarak beni diğer milletin hakimine [hâkim-i şeriyeye]⁵ ihbar etti, onlar birbirimizden uzak kalmamızı hükmettiler, fakat acele ettiler ve benim mukaddes inancımı inkâr etmek isteyip istemediğimi sormadılar ve diğer milletten benden daha yaşlı bir kadını bana bağışladılar ve beni onların cazibelerinden ve telkinlerinden kurtarmak

* Tarih Bölümü, University of California, Berkeley; derderian@berkeley.edu. Bu metinde incelenen belgenin Ermenice'den Türkçeye tercümesini yazarın kendisi yapmış; yazarın İngilizce olarak hazırladığı analiz kısmını ise Ferhat Sarı Türkçe'ye çevirmiştir.

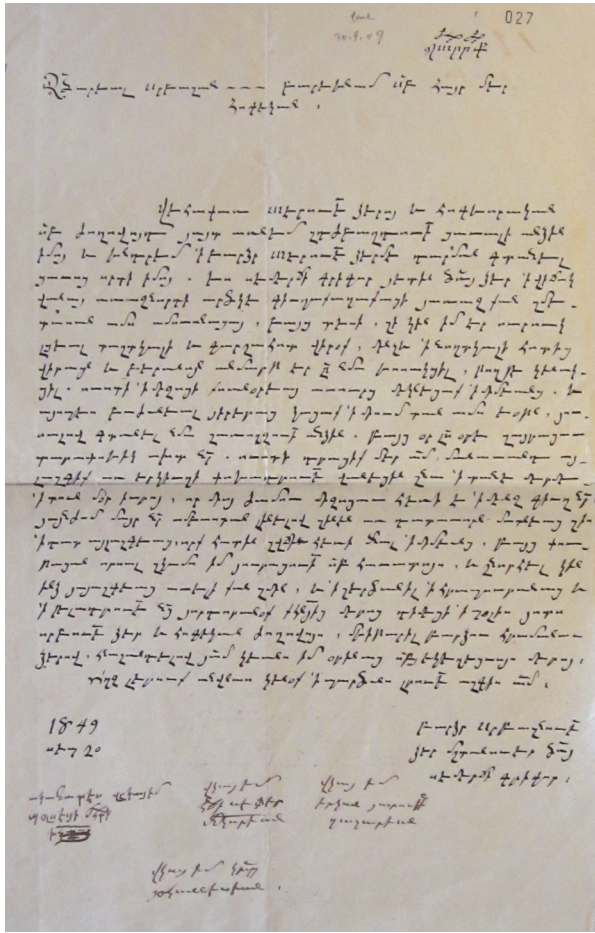
1 19. yüzyılın ortalarında Ermenice'de büyük harf kullanımı yaygın olmamakla beraber, Osmanlıca'nın aksine mevcuttu. Bu tercümede önem verilen kelimeleri göstereceği için belgenin aslındaki büyük harf kullanımı takip ettim.

2 "Hogevorakan Zhoghov" genellikle Dinî Meclis diye tercüme edilmesine rağmen, ben Ruhanî Meclis olarak tercüme etmekte ısrarcıyım. Bu Meclis daha sonra Dinî Meclis [Kronakan Zhoghov] adını almıştır ki bu bize laikleşme ve dinin millet idaresinde değişen rolüne işaret etmektedir.

3 Ermenice "azg" sözcüğünün en doğru karşılığı *millet* olmakla beraber, *millet* ve "azg" sözcüklerinin son yüz elli yıl içinde yeni anlamlar kazandıklarını da vurgulamam gerekiyor. Modern ulus-devletlere bağlı olan ve siyasi anlam taşıyan topluluk şeklindeki kullanımı yerine bu sözcükler 19. yüzyılın ortalarında dini topluluklara ve bazen de bu topluluklara mensupları işaret etmek için kullanılıyorlardı. Bu arzuhalin tarihi bağlamında da *millet* (azg) idari yerine dini şekilde tanımlanmış bir grubu ifade etmektedir. Bu ayrımı mevcut çalışmalar da işaret etmektedir. Bkz. Johann Strauss, "Ottomanisme et 'Ottomanité': Le Témoignage Linguistique", *Aspects of the Political Language in Turkey, 19th-20th Centuries*, yay. haz. Hans-Lukas Kieser (Istanbul: The ISIS Press, 2002), 15-39; Benjamin Braude, "Foundation Myths of the Millet System", *Christians and Jews in the Ottoman Empire: The Functioning of a Plural Society, Vol. 1*, yay. haz. Bejamine Braude ve Bernard Lewis (New York-London: Holmes and Meier Publishers, 1982), 69-74. *Azg* sözcüğünün anlamının dönüşümü üzerine tartışmalar için, bkz. Dzovinar Derderian, "Nation-Making and the Language of Colonialism: Voices from Ottoman Van in Armenian Print Media and Handwritten Petitions (1820s to 1870s)" (Doktora Tezi, University of Michigan, 2019), 3. Bölüm.

4 "Aylazgi" (diğer milletten olan) burada Müslümanlar için kullanılmıştır.

5 Burada da "aylazgi" ifadesi kullanılmaktadır.

Semerci Krikor'un Patrikliğe Arzuhali, Bibliothèque Nubar (BNU) CP23/1-027.

için, papazımızın teşvikiyle bolis'e [İstanbul'a] mukaddesiyenizin ayağına ve ruhanî meclisinize müracaat ettim, emri aliyenizle beni taziye etmeniz için, butün hayatımı mukaddes kilisemizin kanunlarına itaat edip.
sağ olun, salim olun tüm milletimin şanı için.

1849
Eylül 20

celil Rütebetpenahi
hep sadık bendeniz
semerci krikor

reyül ayn müşahedeyim
mahdesi⁶ bolisli [İstanbullu]
[imza okunamadı]

şahidim
haci sefer
mnkorean

şahidim
yerkan harutium
ghazarean

şahidim k[a]r[a]p[e]t
Yohannesean⁷

Bibliothèque Nubar (BNU) CP23/1-027 (20 Eylül 1849)

6 Mahdesi Kudüs'e hac ziyaretinde bulunuş olanlar için kullanılan bir üvandır.

7 Şahitlerin imzaları farklı bir mürekkeple atılmış ve buradaki el yazıları metnin geri kalanından farklıdır. Son üç imzanın altında üç adet mürekkep noktası/lekesi bulunmaktadır. Bunlar bir nevm parmak izi görevi görmüş olabilirler. Bunlar kişilerin şahsi mühürleri olmadığı zaman kullanılmaktadırlar.

Krikor Semerci'nin arzuhali, 1840'lardan 1915'e kadar İstanbul Ermeni Patrikliği'ne sunulmuş ve Paris'teki Nubar Kütüphanesi'nde bulunan yüzlerce arzuhalden sadece birisidir.⁸ Bu arzuhaller pek çok siyasi ve ekonomik meselenin yanı sıra bu metinde ele alınan örneklerde de olduğu gibi evlilik meseleleriyle de ilgilidir.

Van Gölü'nün kuzeyinde yer alan Artske (Adilcevaz) kasabasından olan Krikor Semerci, 20 Eylül 1849'da İstanbul Ermeni Patriği'ne başvurdu. Müslüman ve Ermeni nüfusuyla Artske, bulunduğu bölgenin en büyük kasabalarından biriydi. Adının da işaret ettiği üzere muhtemelen Ermeni bir semer tüccarı olan arzuhal sahibi kısa bir süre önce evlenmişti. Anlattığına bakılırsa, karısının cüzzam hastası olduğunu öğrenmesi üzerine Müslüman komşularının da baskısıyla onu annesinin evine götürmüştü. Ne var ki Krikor Semerci'nin kararından memnun olmayan kayınvalidesi, damadını şer'i mahkemeye vermiş ve iddiaya göre mahkeme Krikor Semerci'nin inancına aykırı bir karar vererek onu ikinci bir eş almaya zorlamıştı. Bu karara uymak istemeyen Semerci ise İstanbul Patriği'ne yazarak kendisinin ve Ruhanî Meclis'in müdahalesini talep etmişti.

İstanbul Patriği'ne hitaben el yazısıyla yazılmış bu arzuhali okuyanlarda, metne hâkim olan yalvaran dilden dolayı bir acıma duygusu oluşabilir. "Kalbimdeki acı" örneğinde olduğu gibi arzuhalde kullanılan duygusal dil ve Semerci'nin karısıyla birlikte olamamasına neden olan fiziksel engeller, okuyucunun bu yalvaran kişiye acımasına zemin hazırlamaktadır. Her ne kadar biraz düşününce asıl acı çekenin, hastalığından dolayı Semerci'nin karısı olduğu fark edilebilecek olsa da. Yine de arzuhalin okuyucu üzerinde bırakabileceği bu duygusal izlenimin ötesine geçerek, benlik ve ötekinin sunumuyla ilgili boyutları ve on dokuzuncu yüzyıl ortalarındaki sosyo-kültürel pratikler ile kavrayışları anlayabilmek için metnin içerdiği çeşitli katmanları ayırıştırabiliriz.

Krikor Semerci'nin hikâyesiyle ilgili başka bir bilgi bulamadım. Semerci'nin arzuhali- ne verilen cevabın bir kopyasının Patrikhane'de bulunması veya belki de Semerci'nin sunduğu meselenin nasıl ele alınacağını Van Piskoposluğu'na bildiren bir mektubun olması kuvvetle muhtemeldir. Ne var ki bildiğimiz kadarıyla Van'daki yerel kiliselerin arşivlerinden hiçbirisi günümüze ulaşmamış ve Patrikhane arşivleri de Paris'teki Nubar Kütüphanesi ile Kudüs Patrikhanesi arasında dağıtılmıştır. Bunların bir kısmı İstanbul Patrikhanesi'nde kalmış olabilir. Krikor Semerci'nin davasına ilişkin belgelerin izi sürülemediğinden, bu arzuhalde çözülmeden kalacak birkaç bilmece vardır. Örneğin, şer'i mahkemenin Krikor Semerci'yi Müslüman bir ikinci eş almaya zorlaması oldukça tuhaftır. Ermeniler arasında çok eşlilik Van civarında hiç duyulmamış bir şey değildi. Zira *vardapet* Karekin Srvandzteants, 1860'larda Muş çevresinde yayımlanan *Artsvik Taronoy* (Taron'un Küçük Kartalı) adlı dergisinde zaman zaman bu durumdan şikâyet ediyordu. Bununla birlikte İslam hukukuna göre Müslüman bir erkeğin gayrimüslim bir kadınla evlenmesine izin verilirken, aksi söz konusu olamazdı. Öyleyse, Krikor Semerci ima ettiği gibi din değiştirmeye mi zorlanıyordu? Zorla din değiştirmeye İslam hukukunda da izin verilmiyordu. Ne var ki bu evlilik meselesinin İslam hukuku çerçevesinde

---

⁸ Talin Suciyan bir makalesinde İstanbul Ermeni Patrikhanesi'nin söz konusu arşivinde bulunan başka bir belgeyi incelemektedir. Suciyan'ın belgesi, birden fazla arzuhal sahibi tarafından imzalanmış kolektif bir arzuhaldir. Suciyan'ın analizi büyük ölçüde Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ermeni cemaati içinde var olan yasal ve idari dinamikleri anlamakla ilgilidir. Bkz: Talin Suciyan "'Kimsenin Yüzünü Görmedim, [Çocuk] Dayımdandır': 1856'da Konya Akşehir'de, Ermeni Kilisesi'nde Çözülemez Bir Dava", *Altınbaş Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2-2 (2017): 33-42.

ele alınması, kayınvalidenin ve kızının yararına olacaktı çünkü kadının hastalığı ve bunun sonucunda cinsel ilişkiye girememesi ve üreyememesi nedeniyle boşanma kolaylaşacaktı. Böyle bir boşanmanın yaşanması durumunda Krikor Semerci'nin eski eşine *nafaka*, yani aylık bir para vermesi ya da boşanmayı reddetmesi halinde ilk eşine maddi destek sağlamaya devam etmesi gerekebilirdi.

El yazısının arzuhal yazmakta deneyimli bir ele işaret ettiği göz önünde bulundurulduğunda, bu arzuhalin Krikor Semerci adıyla imzalanmış olmasına rağmen profesyonel bir kâtip, belki de bir papaz tarafından kaleme alınmış olması muhtemeldir. Dahası, aslı Ermenice olan bu metin bazı fiillerin çekiminden, ismin hallerinden ve bununla bağlantılı edat tercihinden de anlaşılacağı üzere klasik Ermenice'den ödünç alınmış sözcükler içermektedir. Ayrıca, yaygın olarak kullanılan sözcüklerin de kısaltmalar halinde kullanıldığına rastlanılmaktadır. On dokuzuncu yüzyıla ait Ermenice ve Osmanlıca arzuhallerin tamamı değilse de çoğu bu tür bir aracılıkla yazılmasına rağmen, böyle belgeler bize benliğin tarihsel bir andaki sunumu ve bu sunumun Osmanlı İmparatorluğu'ndaki belirli bir sosyo-kültürel ve siyasi bağlama nasıl oturduğu hakkında çok şey söyleyebilir.

"Ötekiler" karşısındaki konumu, Krikor Semerci'nin benliğinin nasıl sunulduğunu anlamının bir boyutu hakkında fikir vermektedir. Semerci'nin arzuhalindeki ötekilerin sunumuna odaklanırsak, ait olduğu millete dair mekânsal bir ötekileştirmenin söz konusu olduğunu görebiliriz. Semerci kendi bucağı Artske ile eşinin köyü arasında bir ayırım yapmıştır. Bir bucaktan olmak ile sıradan bir köyden olmak arasında bir ayırım söz konusudur. Dolayısıyla bu, Semerci'nin kendi toplumu içindeki konumunu nasıl algıladığı hakkında bize bilgi verebilecek bir kent-kır hiyerarşisini yansıtmaktadır. Krikor Semerci arzuhale Artske sakini olarak imzasını atmamış olsa da hem Osmanlıca hem de Ermenice arzuhallerde isimlerin yer belirtilerek imzalanması sık rastlanan bir durumdur. Böyle bir yer bildirimini hem idari açıdan hem de bir muhtele kişisel özdeşleşme bakımından önem arz edebilirdi.

Semerci'nin ait olduğu cemaat içindeki bir diğer ayrıştırma da Müslüman kategorisiyle ilgilidir. Semerci, Müslümanları, Ermeniler arasında yaygın kullanılan bir terim olan ve "diğer halktan/cemaatten" anlamına gelen Ermenice kelime *aylazg* ile ifade etmektedir. Semerci, Artske halkı içinde sadece Müslüman komşularını endişeli olanlar olarak ayırı tutmuştur. Ben bunu, Semerci'nin İstanbul'daki Ermeni yetkilileri karısını annesine geri götürmek için kendisine gerçekten baskı yapıldığına ikna etmeye yönelik retorik bir strateji olarak okudum. Krikor Semerci böylece Müslümanların Hıristiyanlardan daha büyük bir otoriteye sahip olduğunu anımsatmıştır ki Semerci'nin kendisini Hıristiyanlardan çok Müslümanların taleplerine kulak vermek zorunda hissetmesine yol açan bir gerçekliktir bu. Hal böyle olunca da Semerci, Müslümanları, karısından ayrılma gerekçesini güçlendirmek ve Ermeni Apostolik milleti içinde hukuken ve toplumsal olarak kabul edilemez olan karısını terk etme suçundan kurtulmak için stratejik bir araç olarak kullanmıştır.

Krikor Semerci'nin karısından ayrılma kararını savunması gerekiyordu çünkü Ermeni Apostolik Kilisesi'nin düzenlemeleri İslam hukukundaki durumun aksine boşanmayı yasaklıyordu. İnceleme fırsatı bulduğum, on dokuzuncu yüzyılda Ermeni ahali ve piskoposlar tarafından kaleme alınıp İstanbul Ermeni Patrikliği'ne ve Rus İmparatorluğu'nda olan Eçmiyazin Katoğigosluğu'na gönderilmiş yüzlerce arzuhal ve kısa rapor, 1800'lü

yılların ortalarında Ermeni Kilisesi'nde boşanmanın hukuki bir kategori olmadığına ilişkin deliller sunuyor. Bu arzuhallerde hem kadınların hem de erkeklerin boşanmak yerine ikinci veya üçüncü kez evlenmek için izin istedikleri görülürken,⁹ Osmanlı arzuhallerinde ise bunun aksine doğrudan boşanmadan (*tatlik*) bahsedilmektedir.¹⁰ Ermeniler bu tür kısıtlamaların üstesinden gelmek için çeşitli taktiklere başvurmuşlardır. Bu yöntemlerden bir tanesi, pek çok Osmanlı tarihçisi tarafından kapsamlıca incelenmiş bir olgu olan şer'i mahkemelere başvurmak idi. Dolayısıyla etnik-dinsel kimliği belirtilmese de büyük ihtimalle Apostolik bir Ermeni olan Krikor Semerci'nin kayınvalidesinin, kızı için daha olumlu bir sonuca yol açabileceğini fark ederek şer'i mahkemeyi Semerci'ye karşı kullanmış olması şaşırtıcı değildir. Karşılığında da Krikor Semerci de bu anı, kendisini Müslümanlar nazarında bir kurban ve bütün hayatı boyunca kilise kanunlarına itaat etmeye söz verdiği Ermeni Apostolik Kilisesi'nin adanmış bir üyesi olarak sunmak için kullanmıştır. Müslüman, Kürt, Protestan ve Katolik etnik ve mezhepsel kimliklere dayalı bu tür ötekileştirme vakaları, Ermeni Patrikliği'ne ve Eçmiyazın Katoğigosluğu'na hitaben yazılmış Ermeni arzuhallerinde karşımıza çıkmaktadır ve bize bireysel arzuhal sahiplerinin benliklerini nasıl anlattıklarını gösterebilirler.

Yüksek bir otoriteyi memnun etmek için ifade edilmiş benlik perspektifinden olsa bile böyle bir belge benliğin anlatımı hakkında bize çok şey söyler. Benlik, hitap edilene göre kesinlikle farklı şekilde ifade edilecektir. Örneğin Krikor Semerci Osmanlı idaresine arzuhal sunuyor olsaydı, ki bir Ermeni'nin Osmanlı hükümetine arzuhal vermesi ihtimal dışı değildir, bu durumda muhtemelen Patrikliğe hitaben yazdığı arzuhalde olduğu gibi Müslüman cemaate işaret etmez ve Ermeni Kilisesi'nin kanunlarına veya Ermeni Apostolik milletine (*azg*) bağlılığını da vurgulamazdı. Bu yüzden tarihçilerin çeşitli benlik pratiklerini Osmanlı bağlamında anlama çabalarında, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki diller, dinler ve etnisitelerin kesişen sosyal ortamında var olması kaçınılmaz olan farklı benlikleri ortaya çıkarabilecek farklı dillerdeki kaynaklara bakmak son derece önemlidir.

---

⁹ Örnekler için bkz. BNU CP12/1, 086 (3 Ekim 1859); BNU CP23/1, 140 (11 Ağustos 1874).

¹⁰ Örnekler için bkz. BOA A.MKT.UM 21-36 (22 Şaban 1266 / 3 Temmuz 1850); BOA A.DVN 84-72 (30 Ocak 1853).